

НАРЕЧИЯТА В БЪЛГАРСКИТЕ ДИАЛЕКТИ ПРЕЗ ПОГЛЕДА НА ВЪЗРОЖДЕНСКИЯ КНИЖОВНИК

Мария Мицкова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

THE SCHOLARS'S VIEW OF THE ADVERBS IN BULGARIAN DIALECTS DURING THE NATIONAL REVIVAL PERIOD

Maria Mitskova

Paisii Hilendarski University of Plovdiv

In their dialectological articles and notes, Bulgarian National-Revival scholars of the 2nd and 3rd quarters of the 19th century paid attention mainly to two characteristics of adverbs – their genetic relationship with certain parts of speech and their lexical semantics. In their attempts to identify as comprehensively as possible the morphological peculiarities of the dialects they described, Bulgarian collectors and researchers of living folk speech turned their gaze to the dialectal differences in some pronominal adverbs and commented with particular insistence on the adverbs derived from Old Bulgarian demonstrative pronouns. From a dialectological point of view, adverbs were also examined in their role as elements of the rich lexical inventory of the living Bulgarian language. Being a component of the vocabulary, they were included in a number of notes and commentaries on the dialect lexicon in the folklore collections published in the 1860s and 1870s and presented in the form of integral parts or small dialect dictionaries appended to them.

Kew words: Bulgarian dialects, history of Bulgarian dialectology, 19th century, dialect morphology, dialectal adverbs

В своих статьях и публикациях диалектологической направленности, вышедших во второй и третьей четверти XIX века, писатели эпохи Возрождения обращают внимание в основном на две характеристики наречий: на их генетическую связь с отдельными частями речи и на их лексическую семантику. Пытаясь рассмотреть исчерпывающе морфологические особенности описываемых ими говоров, болгарские собиратели и исследователи живой народной речи стремятся к выявлению диалектных различий некоторых местоименных наречий, причем особое внимание уделялось наречиям, образованным от древнеболгарских указательных местоимений. С

диалектологической точки зрения наречия рассматривались и в роли элементов богатого лексического инвентаря живого болгарского языка. Будучи частью словарного состава соответствующих говоров, они нашли место в десятках примечаний и сносок к диалектной лексике в вышедших в 60-е и 70-е годы XIX в. фольклорных сборниках, а также в приложенных к ним небольших диалектных словарях.

1. Въведение

Като част от голямата тема за зараждането на българската диалектоложка мисъл и на българската диалектоложка наука през Възраждането, настоящата публикация се занимава с наречията в българските диалекти – обмислени и обговорени от книжовници от втората и третата четвърт на XIX век. Това, от една страна, дава възможност да се постави акцент върху движението на филологическите идеи на времето, изречени от самите наблюдатели и преки участници в процеса на създаване на новобългарския книжовен език, които се оказват и първите събирачи и изследвачи на живата българска реч. От друга страна, подобреният диалектен материал не само позволява систематизация на езиковите проявления, явления и факти, но очертава пъстрата говорна картина на българския език до Освобождението, видяна в обектива на същите тези книжовници. Ето защо основна цел на изследването е да се представи възрожденския диалектоложки поглед към наречията в българските говори – тяхното място в описанията на диалектната морфология и на лексикалното богатство през разглеждания период.

Научният интерес към тази проблематика е предизвикан от факта, че възрожденските описания на диалектната морфология и съответно на наречията в българските говори не са били обект на специално изследване досега. През тази диалектоложка призма към граматиката на неизменяемите части на речта на преден план излизат единствено онези езикови разлики, които книжовниците от периода осъзнават като особено свойствени, оригинални или специфични – като богатство от гледна точка на диалектната многоликост, но и като отклонение от гледна точка на оформящата се книжовноезикова нормативност. Това свидетелства за започналите през Възраждането промени в нагласите към диалектното под напора на осъзнавания престиж на книжовната форма.

2. Наречието като част на речта във възрожденските граматики

Наречията като една от „несклоняваемите“ и „непроменяеми“¹ (Pavlovich, 1836, р. 6) части на речта, които поначало не притежават категориите род, число или падеж и по тази причина рядко са обект на

¹ Всички цитати от оригиналните възрожденски източници са предадени с осъвременен правопис, но със запазени граматични и пунктуационни особености.

разискване във възрожденските филологически и езикостроителни дискусии, неизменно заемат своето място в морфологичните описания на българския език в първите граматики от втората и третата четвърт на XIX век. Поради своята основна граматична характеристика, която възрожденската филологическа мисъл свързва главно с флективната неизменяемост, наречията са анализирани и класифицирани най-вече от гледната точка на техния произход от други класове думи (най-често прилагателни имена и местоимения) и на тяхното значение.

За българските книжовници представата за „неизменяемата“ природа на наречията не противоречи на уточнението, което редица граматисти като Неофит Бозвели и Емануил Васкидович, Иван Богоров, Иван Момчилов, Йоаким Груев правят в своите текстове, че *„наречия, дето показват каквина, имат стъп на сравнение, както прилагателните“* (Bogorov, 1844, p. 92). Именно произходът на някои групи наречия от прилагателни имена е едно от задължителните *„примечания“* при морфологичното описание на този отделен *„строй речи“* (Gruev, 1858, p. 4) и неговите граматични категории. Според филологическите разбирания от втората и третата четвърт на XIX век, въпреки че *„ся и не скланят“* (Bozveli, Vaskidovich, 1835, p. 40), някои наречия могат да се степенуват. По този въпрос в своята *„Основа за българска граматика“* Й. Груев разяснява:

Почти от всяко качествено прилагателно става и наречие за качество, и приема и частици от сравнение; както: добре, по-добре, най-добре (Gruev, 1858, p. 78).

3. Наречията в българските диалекти по описания от втората и третата четвърт на XIX век

3.1. Местоименните наречия като една от ярките диалектни морфологични отлики

Възрожденските любослови се възползват от разпространените теоретични постановки от своето време за същността на наречието като самостоятелен клас думи и при описанията на наречията в българските диалекти обръщат внимание основно на две техни характеристики – генетичната им връзка с отделни части на речта и лексикалната им семантика. В опитите си възможно най-изчерпателно да набележат морфологичните особености на разглежданите от тях говори българските събирачи и изследвачи на живата народна реч най-често насочват своя поглед към диалектните разлики при някои местоименни наречия и с особена настоятелност отбелязват и коментират наречията, произлезли от старобългарските показателни местоимения.

За възрожденските книжовници показателните местоимения и съответно наречия се струват особено важни както през призмата на историческия развой на българския език, така и в контекста на кардиналния за Възраждането въпрос за изграждането на книжовноезиковата нормативност на базата на говоримата реч. На фона на разразилите се езикови дискусии, в които част от разногласията при кодификационните предложения са върху конкретния фонетичен и морфологичен облик на членните морфеми, появилият се диалектоложки интерес към показателните местоимения, генетично свързани с определителния член, е напълно обясним. Особено приносни са описанията на тричленните системи, които се наблюдават в родопските² и част от западните говори, но и на някои диалектни варианти на показателните местоимения и наречия и по други говори.

За „трите рода“ „указателни местоимения“ с формантите *-т-*, *-н-*, и *-в-*, от които са произлезли и „трите рода“ определителни „членови“ в някои югозападни български говори³, дава информация Партений Зографски в статията „Първа част на граматиката за членовете“, отпечатана през 1857 г. в няколко броя на „Цариградски вестник“. В нея той представя подробен преглед на произхода и различните варианти на членната морфема в източните и западните български говори, като специално се спира на разновидностите в „Македонското наречие“ (Parteniy Zografski, 1857, p. 54). Макар и да означава тази особеност като обобщаващ случай за повечето югозападни говори, книжовникът всъщност говори за една от големите морфологични особености на родния си дебърски говор, а именно съществуването на тройни системи на членуване и съответно на показателните местоимения:

Тие местоимения се, първо: овий, или овъя, овая или овая; второ оний или онъя, оная и онея; и третьо той тая и тея. Първото от них се употребяват, кога указуваме на предмет присущ, сиреч до само нас находящия (...). Второто оний, онъя, се употребяват, кога показуваме на предмет; който се находит в негалемо разстояние от нас (...). Третьото местоимение, той се употребяват, найпаче кога сакаме да

² Един от първите книжовници, които през 70-те години на XIX в. свидетелстват за наличието на тройна система на определеност в смолянския говор, е В. Чалаков. В своите диалектоложки бележки за ахъчелебийския (дн. смолянски) говор той не само отбелязва разновидностите, но и разяснява значението на вариантите на определителния член: „от 3-те вида членове: *тъ, та, ту, нъ, на, ну и съ, са, су*; *первийт е общ; вторийт ся употребява за да ся означат известни далечни предмети; а третийт – за известни ближни предмети*“ (Cholakov 1872: 324). За съжаление, в коментарите си Чолаков не привежда примери за показателните местоимения и наречия в говора.

³ Тричленна система на показателните местоимения и съответно на членуване на имената със съгласните *т, н, в* е характерна за охридско-стружкия, велешкия, дебърския, битолския говор (вж. BDA-OT, 2016, pp. 79; 119).

*покажеме, или да донесеме на памет предмет който се намерват во отсуствие от нас: (зато и се именуват оно относительно местоимение), како **той человек** (Parteniy Zogravski, 1857, p. 54).*

Партений разглежда въпроса в контекста на сравнението с източните български говори и определя като „*бедност отицтителна*“ наличието само на еднотелна система на определеност и съответно на показателните местоимения и наречия в тях. За да докаже твърдението си, книжовникът извежда дълъг списък с примери за различни видове местоименни наречия (за начин, за признак, за количество и степен, за място, за време), с който да демонстрира изобилието от форми и голямото богатство на езика на „*Македонското наречие*“:

*Следователно оно („горно-Болгарското наречие“ – бел. моя, М. М.) се лишават только прекрасни слова от них происходяция, като например: от овий, оваков, оволкав, в всите три рода, наречия: овако оволко овде, овамо, овдеиний, овамоиный и проч. такожде от оний: онаков, оналкав, онако, онамо, оналко онде и проч. и всите тие ѱ заменеват со производните только от **той** които такоже ги имат и другото наречие (Parteniy Zogravski, 1857, p. 54).*

Съществуването на тройна показателна система в езика на т. нар. пулаваковци, обитаващи западната част на Солунската равнина⁴, е регистрирано от Стефан Веркович през 1868 г. Подобно на други наблюдатели на югозападните български говори, и той набелязва формите с формантите **-т-**, **-н-**, и **-в-**, но неговото обяснение за нюансите в значението им е различно. Дали защото не е носител на езика, или защото по този начин е разбрал употребите, но в своята книга „Описание быта болгаръ населяющихъ Македонію“ (Москва, 1868) Веркович посочва, че показателните местоимения *вой, ва, во* са за близки предмети; *той, тя, то* са за по-отдалечени предмети, а *„он, она, оно*, для предмета одушевленных“ (Verkovich, 1868, p. 25)⁵. За да отбележи колко свойствени и същевременно отличителни в сравнение със съседните говори са тези особености, той специално подчертава, че пуливаковците са получили своето название от постоянната употреба на изрази „*пуливака* вместо *гледай-тука*“ (Verkovich, 1868, p. 24).

⁴ Веркович отбелязва, че те се разделят на две групи: горнополенци и долнополенци: „К Горнополенцам относятся Нягош (дн. Негуш/Науса – бел. моя, М. М.), Катраница, Острова, Воден и Моглен, а к Долнополенцам – Пазар и вся Вардария“ (Verkovich, 1868, p. 23). От съвременна гледна точка това са кукушко-воденският, ениджевардарският и гевгелийският говор, в които според БДА посочената особеност се среща и днес (вж. BDA-OT, 2016, p. 2016).

⁵ В съвременни описания на тези говори противоречивият **-н-** член в системата на показателните местоимения и наречия не е регистриран и тя е двукомпонентна: *тоа, воа, во; таа, ва; тоо, то; тна, вна* (вж. BDA-OT, 2016, p. 119).

На свой ред за тричленна система при показателните местоимения и наречия в крайния северозападен кратовски говор споменава и Ефрем Каранов. Той отделя формите „*туя, туй; ондека, ондея; овдека, овдей и т. н.*“ без допълнителен коментар (PSp, 1876, р. 170)⁶.

Някои отделни форми на показателните местоимения и наречия в говори, които образуват членовете на системата си само с форманта **-т-** се появяват в редица диалектоложки бележки и описания на страниците на периодичния печат от 70-те години на XIX в. Разликите във вариантите, които се отбелязват, са най-вече фонетични и отчасти лексикални. Например фонетични варианти на показателни местоимения и наречия, в които се наблюдават различни промени като изпадане или вмъкване на звукове и срички, извежда Кузман Шапкарев за охридския говор. Той отбелязва формите *тая* (като коментира, че се използва в говора вместо *та*) (Shapkarev, 1871, р. 216) и „*то 'а* вместо *това*“ (Shapkarev, 1871, р. 320), както и формата на наречието *тогай* (вместо *тогава*), за която прави следната бележка:

По някога до речъта тога у нас приклавят по едно й, та ся чинят тогай, како Ист.-Б-ско тогази, кое никога ние го не употребяваме (Shapkarev, 1871, р. 319).

Същият Шапкарев е и един от малкото книжовници, които през призмата на диалектоложкото познание коментират и наречия, произлезли от други видове местоимения. Той споменава, че за разлика от останалите югозападни говори, в които е разпространено въпросителното местоименно наречие *дека*, в стружкия и охридския говор „*никога не се употребяват дека вместо къде, ами всякога последното, което по негокаж от бързина ся слушат кый*“ (Shapkarev, 1871, р. 315). Като особеност на охридско-стружкия говор той се спира и на образуването на формите за обобщителните местоимения и наречия, при които по негови свидетелства, се наблюдава метатезата **вс > св**:

*Вместо сички, у нас ѝе дочювана (запазена) Старобългарската реч: вси по всите родове: **всий**, усечено **вес, вся, все**; както **всийт вес-град, вес-день, вся земя** и пр. С една само погрешка, оти бук. С излегвит пред бук. В, както **свийт, света, свето**, вместо: **всийт** и пр. (Shapkarev, 1871, р. 318).*

3.2. Диалектните наречия като част от богатия лексикален инвентар на говоримата реч от третата четвърт на XIX век

⁶ Тази особеност все още се пази в кумановско-кратовския говор (вж. Vidoeski, 1962, pp. 171–172).

Освен към структурно-граматичните особености на наречията в българските говори възрожденските книжовници насочват своя диалектоложки интерес и към тяхната лексикална семантика. Тази посока на разсъждения е продиктувана от факта, че българският XIX век възприема диалектната лексика (наред с диалектната фонетика) като един от големите признаци на местното, на своеобразното – онзи достатъчен довод за открояване на различията, вариациите и отклоненията както между самите диалекти, така и от установяващите се правила на формирация се книжовен език.

Още от 30-те години на XIX век българските любослови обръщат внимание на факта, че наречията *„начертават се многовидно и многообразно“* (Pavlovich, 1836, p. 32), и по тази причина правят редица предложения за тяхното групиране и класификация основно на базата на семантичен принцип. В тази връзка в публикациите с диалектоложка насоченост наречията са разглеждани най-вече в ролята им на елементи от богатия лексикален инвентар на живия български език. Като част от речниковия състав на съответните говори, те попадат в десетките бележки и разяснения върху диалектната лексика в излезлите през 60-те и 70-те години на XIX в. фолклорни сборници, както и в създадените към тях малки диалектни речници.

В предговора към сборника си „Народни песни на македонските българи“ (Белград, 1860), съдържащ фолклорни образци от Серско, Валовишко, Разложко, Прилепско⁷, Стефан Веркович, коментирайки езика на песните, отбелязва:

В Македония почти всеки край има свой особен диалект, който в едно или друго отношение се отличава от останалите диалекти (Verkovich, 1860, cited in Lekov, 1992, p. 205).

През неговите очи пъстротата и своеобразията на тези говори се отразяват в лексикалното им богатство, затова включва като отделна структурна част към сборника речник – *„Обяснене на необични бугарски, и страни речи, кое се у овим песмама налазе“* (Verkovich, 1860, pp. 365–373). В речника намират място и някои наречия от представените краища като *„бирѝ“*⁸ – тук“ (Verkovich, 1860, p. 365); *„сал“* – само“ (Verkovich, 1860, p. 371); *„сетни“* – после“ (пак там).

На свой ред в своя „Български народен сборник“ (Болград, 1872) Васил Чолаков освен към фонетичните и морфологичните черти на говорите, които описва, насочва своя поглед и към лексикалните им особено-

⁷ Неговите информаторки са от с. Просеник и с. Горно Броди, Серско; с. Лехово, близо до гр. Валовица (дн. гр. Сидорокастро в Гърция); с. Крушово, Прилепско и с. (дн. град) Добринище, Разложко.

⁸ Ударението е отбелязано в оригиналното издание.

сти. Особено впечатление му правят форми и думи, които се различават по своя фонетичен облик или семантика в сравнение с общия лексикален фонд на езика, но също така се спира и на своеобразни, характерни за съответния говор думи, които го отличават от останалите говори и от книжовния език. В коментарите си към лексиката в ахъчелебийския (дн. смолянски) говор например той отбелязва станалия с времето христоматиен пример на наречието „Яцъе – значи твърде“ (Cholakov, 1872, р. 321), присъщо за родопските говори. Освен това покрай редицата други диалектни лексеми, които забелязва в софийския говор, обръща внимание и на някои отличителни употреби на наречията в него: „*оти* – защо“ (Cholakov, 1872, р. 332); „*Ситно* – дребно“ (Cholakov, 1872, р. 335); „*От-дома* – са зема за наречие за място“ (Cholakov, 1872, р. 337).

Особено обстоен в своите лексикални бележки е Любен Каравелов. Като писател и езикостроител, като познавач, събирач и изследовател на живата българска реч, в неговите разбирания диалектната лексика е източник, чието разнообразие трябва да бъде включено в състава на книжовния език. Преследвайки голямата цел да запознае научната общност с богатството на българския фолклор и на българския говорим език, към отпечатания в Москва сборник „Памятники народного быта болгар“ (1861) Каравелов обособява и речник, чието предназначение е „*объяснение неудобопонятных болгарских слов*“ (Karavelov, 1861, pp. 301–324). От речника може да се изведе една от най-подробните сбирки на диалектни наречия от времето на Възраждането. Макар Каравелов рядко да отбелязва ареала им на разпространение или източника (информатора), от който са извлечени съответните образци, примерите са особено приносни със своята изчерпателност и пъстрота – свидетелство за многоликостта на живата реч от средата на XIX век. Освен да разясни значението им, книжовникът често отбелязва и диалектните фонетични варианти на формите.

Диалектните наречия, които Л. Каравелов включва в речника си, могат да се организират в няколко семантични групи:

- Наречия за време: *лятоска* – *лятос*, *лятус*⁹ (с. 5¹⁰); *докът* (*Сопот*) – *докато*, *дорде*, *доде*, *догде* (с. 7); *до-кат* (балкански говори¹¹) – *до как*, *доде* (с. 23); *напокон* – *после* (с. 30); *тога* (*Зап. Блъг.*) – *тогава*, *тогаз*, *тогази*, *тогива* (с. 61); *се* – *сякога* (с. 124). От речника:

⁹ За отбелязване на семантиката на отделните диалектни лексеми се възползвам от оригиналните разяснения на Л. Каравелов, в които се включва и преведените от руски коментари от речника.

¹⁰ За по-голяма прегледност при представяне на отделните примери от книгата в скоби ще бъдат отбелязвани само съответните страници.

¹¹ В оригиналния текст е отбелязано, че информаторът е Петко Славейков.

дене – денем; *дойде* – см. *дорде, дор, дорь* (Зап. България); *заран*¹² – утре; *куга, ноце* – *нощеска; отколе; сеги; тана* – после; *тепръва; утрен; чега-то* – когато и да е.

- Наречия за място: *дето и дека имат йеднакво значеније* (с. 34); *на сякъде – насъде* (с. 67); *ниде – некъде, никаде* (с. 122); *ту и (Габрово) – това ѝе, туй – това, или така* (с. 139). От речника: *ванка; ватре; де, дека, дек; дълеч; зъди – отзад; ниде, никъде, никаде; отзади, отзъди; тамо.*
- Наречия за начин: *боле*¹³ – по-добре (с. 9). От речника: *зорлен (тур.); зъдним – наопаки; изведнаш; ка – как; наопаки, наопачина, напоки; така, такана; хела – добре.*
- Наречия за количество и степен: От речника: *варъндже*¹⁴; *веднаш; па, пак; триш; яко – твърде.*
- Наречия за логическо уточняване и модалност: *саде* – само (с. 122). От речника: *бажем, барем, баре; веке; таман, тамам.*

4. Заключение

Описани и коментирани с инструментите и похватите на зараждащото се диалектоложко познание, наречията в българските говори от времето на Възраждането, макар и да не са обект на филологически спорове или разногласия, предизвикват научното любопитство на възрожденските събирачи и изследвачи на живата българска реч. Книжовниците от периода с усърдие и прилежност очертават тяхната морфологична природа, тяхната фонетична „многообразност“ и лексикална „многовидност“ по диалектите. Тези наблюдения и разсъждения са ценен принос не само за историята на българския говорим език от XIX век и съответно на българската диалектология като наука, но и за пътя на установяване на някои морфологични и лексикални норми в българския книжовен език.

ИЗТОЧНИЦИ

- БОГОРОВ, И., 1844. *Първичка българска граматика. Написа Иванчо Андреов*. Букурещ: В Типографията на Серд. К. Пенкович.
- БОЗВЕЛИ, ВАСКИДОВИЧ, Е., 1835. *Славеноболгарское детеводство за малките деца. Част третая*. В Крагуевце: У Княжеско-Сербской Типографии.

¹² Ударението е поставено от Л. Каравелов.

¹³ *Боле, болье, болец* – повече, по-хубаво. Среща се в Белоградчик, Петричко, Пазарджишко, Кюстендилско, Благоевградско (вж. BER-T1, 1971, р. 65).

¹⁴ Варънджа, варъндже, нар. обл. прост.; тур. var има; доколкото има (Mladenov, 1941, р. 58).

- ВЕРКОВИЧ, С., 1860. *Народне песме македонски бугара. Книга прва. Женске песме*. Београд: у Правителственом Книгопечатњом.
- ВЕРКОВИЧ, С., 1868. *Описание быта болгар населяющих Македонию*. Москва: В Университетской Типографии.
- ГРУЕВ, Й., 1858. *Основа за българска граматика*. Белград: В Правителствената Книгопечатня.
- КАРАВЕЛОВ, Л., 1861. *Памятники народного быта болгар. Книга первая*. Москва: В типографии К. Андерса, у Тверских ворот № 27.
- ПАВЛОВИЧ, Х., 1936. *Грамматика Славено-Болгарска. Сочинена от Христати П. Дупничанина в Славено-Еллинското в Свищов училище учителя. Издание перво*. Grammatik. В Будиме граде, в Крал: оунг: Типографии.
- ПАРТЕНИЙ ЗОГРАФСКИ 1857. Първа част на граматиката за членовите. *Цариградски вестник*, № 315, 9.02.1857, 50; №316, 16.02.1857, 54.
- ПСП 1876: Български народни песни (От Кратовский сборник на г-н Каранова. Бележки на редакцията) (анонимен автор). *Периодическо списание*, I, № 11–12, 1876, 169–178.
- ЧОЛАКОВ, В., 1872: *Българский народенъ сборникъ. Собранъ, нареденъ и издаденъ от Василия Чолакова. Част I*. Болград: Печатницата на Централното училище.
- ШАПКАРЕВ, К., 1871. [Езикови бележки към стихотворението „Вдовица“ на Райко Жинзифов]. *Читалище*, II, № 7, 1871, 315–320.

ЛИТЕРАТУРА

- БДА-ОТ 2016. *Български диалектен атлас (колектив). Обобщаващ том. IV. Морфология*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“. ISBN 978-954-322-857-7
- БЕР-Т1 1971. *Български етимологичен речник. Т. I. А–З*. София: Издателство на БАН.
- ВИДОЕСКИ, Б., 1962. *Кумановскиот говор*. Скопие: Институт за македонски јазик.
- ЛЕКОВ, Д., 1992. *Родолюбивий и благоразумний народе болгарский. Възрожденски преговори. Книга първа 1806–1865*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- МЛАДЕНОВ, С., 1941. *Етимологичен и правописен речник на българския книжовен език*. Пловдив: Изд. „Христо Г. Данов“.

PRIMARY SOURCES

- BOGOROV, I., 1844. *Parvichka balgarska grammatika. Napisa Ivancho Andreov*. Bukuresht: V Tipografiyata na Serd. K. Penkovich.
- BOZVELI, VASKIDOVICH, E., 1835. *Slavenobalgarskoe detevodstvo za malkite detsa. Chast tretaya*. V Kraguevtse: U Knyazhesko-Serbskoy Tipografii.
- CHOLAKOV, V., 1872: *Balgarskiy narodena sbornika. Sobrana, naredena i izdadena ot Vasilia Cholakova. Chast I*. Bolgrad: Pechatnitsata na Tsentralното uchilishte.
- GRUEV, Y., 1858. *Osnova za blagarska grammatika*. Belgrad: V Pravitelstvenata Knigopечатnya.
- KARAVELOV, L., 1861. *Pamyatniki narodnago bita болгар. Kniga pervaya*. Moskva: V

- tipografii K. Andersa, u Tverskih vorot № 27.
- PAVLOVICH, H., 1936. *Grammatika Slaveno-Bolgarska. Sochinena ot Hristaki P. Dupnichanina v Slaveno-Ellinskoto v Svishtov uchilishte uchitel'ya. Izdanie pervo.* Grammatik. V Budime grade, v Kral: oung: Tipografii.
- PARTENIY ZOGRAFSKI 1857. Parva chast na grammatikata za chlenovite. *Tsarigradski vestnik*, № 315, 9.02.1857, 50; № 316, 16.02.1857, 54.
- PSp 1876: Balgarski narodni pesni (Ot Kratovski sbornik na g-n Karanova. Belezhki na redaktsiyata) (anonimen avtor). *Periodichesko spisanie*, I, № 11–12, 1876, 169–178.
- SHAPKAREV, K., 1871. [Ezikovi belezhki kam stihotvorenieto “Vdovitsa” na Rayko Zhinzifov]. *Chitalishte*, II, № 7, 1871, 315–320.
- VERKOVICH, S., 1860. *Narodne pesme makedonski bugara. Knyiga prva. Zhenske pesme.* Beograd: u Pravitelstvenom Knyigopechatnjom.
- VERKOVICH, S., 1868. *Opisanie bita bolgar naselyayushtih Makedoniu.* Moskva: V Universitetskoy Tipografii.

REFERENCES

- BDA-OT 2016. *Balgarski dialekten atlas (kolektiv). Obobshtavasht tom. IV. Morfologia.* Sofia: Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“, 2016. ISBN 978-954-322-857-7.
- BER-T1 1971. *Balgarski etimologichen rechnik. T. I. A–Z.* Sofia: Izdatelstvo na BAN.
- LEKOV, D., 1992. *Rodolyubiviy i blagorazumniy narode bolgarskiy. Vazrozhdenski pregovori. Kniga parva 1806–1865.* Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.
- MLADENOV, S., 1941. *Etimologichen i pravopisen rechnik na balgarskia knizhoven ezik.* Plovdiv: Izd. “Hristo G. Danov”.
- VIDOESKI, B., 1962. *Kumanovski ot govor.* Skopie: Institut za makedonski jazik.

Senior Assist. Prof. Maria Mitskova, PhD

ORCID ID: 0000-0003-4320-2000

Department of Language and Specialized Training of Foreign Students

Paisii Hilendarski University of Plovdiv

Plovdiv, Bulgaria

e mail: mitzkova@uni-plovdiv.bg

m_mitzkova@yahoo.com